

Citation:

W. Koster, Levensbericht H.J. Halbertsma, in:
Jaarboek, 1866, Amsterdam, pp. 38-55

LEVENSBERICHT

VAN

HIDDE JUSTUSZ^N. HALBERTSMA,

DOOR

W. K O S T E R,

*Lid der Afdeeling Natuurkunde *).*

Niet zonder aarzeling M. H. nam ik de taak op mij, van welker laatste gedeelte ik mij thans wil kwijten. Het is U bekend, dat ik haar niet, vermetel en ongeroepen, begeerde. Een bevoegder hand dan de mijne was genoodzaakt de pen te weigeren, welke haar aangeboden werd tot het schetsen van het leven en werken van HALBERTSMA. De vereerende drang van onzen geachten Secretaris moest eindelijk mij doen besluiten, te beproeven, of ik voldoen kon aan de eischen van plicht en vriendschap.

In die omstandigheden ligt eensdeels de rechtvaardiging van mijn optreden in dit uur, anderdeels de grond voor mijn vertrouwen op Uwe welwillende en toegevende beschouwing van mijn arbeid.

Ik kan geen onpartijdig geschiedschrijver van Uw zoo vroeg U ontvallen medelid heeten. Aan de eene zijde zijn vriendschappelijke gehechtheid en gevoel van groote verplichting bronnen van wellicht minder juiste beoordeeling voor mij; aan de andere zijde ontbreekt mij de eigen aanschouwing van HALBERTSMA's zijn onder U, in deze Akademie. Het laatste is vooral van

*) Voorgedragen in de zitting der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afdeeling Natuurkunde, van den 27sten October 1866.

belang, wanneer men weet, gelijk ik het uit den mond van den overledene gehoord heb, dat hij hooge waarde aan zijn lidmaatschap van deze Akademie hechtte, dat hij erkende daardoor vooral tot werkzaamheid te zijn aangespoord, dat hij in deze vergaderingen zoo gaarne hoorde en mededeelde.

Maar kan ik U het beeld niet schetsen van het medelid, dat onder U verkeerde, ik kan toch niet ver verwijderd blijven van eene bevredigende herinnering aan zijn leven en werken, wanneer ik U deze beide tracht weêr te geven, zoo als ze in mij leven, zoo als ze mij, met het oog op het onderwijs en de beoefening van wetenschap in ons vaderland, schijnen beoordeeld te moeten worden.

HIDDE JUSTUSZ^N. HALBERTSMA was de zoon van JUSTUS HIDDÉS HALBERTSMA en JOHANNA ISKJE HOEKEMA, welke beide namen ten duidelijkste op zijn Friesche afkomst wijzen. De vader was predikant bij de Doopsgezinde gemeente te Bolsward, in welke plaats HIDDE HALBERTSMA den 30sten Maart 1820 geboren werd. Een jaar later kwam hij in Deventer, werwaarts zijn vader als predikant beroepen was, en in die stad bleef hij tot aan zijn achttiende jaar. Hij ontving zijne opleiding aan de Latijnsche School (1833—1837) onder het rectoraat van BROWN, en, gedurende het jaar vóór zijn komst in Leiden, aan het Deventersche Athenaeum, waar hij de propaedeutische geneeskundige vakken bestudeerde, onder anderen physica en mathesis, onder den Hoogleeraar VORSSELMAN DE HEER.

In Leiden werd HALBERTSMA in September 1838 als student in de geneeskunde ingeschreven. Vijf jaren later, 1843, had zijne promotie tot doctor in de geneeskunde plaats. In die vijf jaren had hij niet alleen *gestudeerd*, maar was hij, in den besten zin van het woord, *student geweest*. Met een ruim genot van het gezellig verkeer en van de genoegens, welke het studentenleven aanbiedt, wist hij een vlijtige en grondige studie te vereenigen. Lid van joviale kringen, paukenist bij 't muziekgezelschap „Sempre crescendo,” praeses van de medische fakulteit — was hij tevens gezien bij zijne professoren om zijn persoonlijke eigenschappen en zijn uitmuntende

examina. REINWARDT, UYLENBROEK, J. VAN DER HOEVEN, VAN DER BOON MESCH en VERDAM waren zijne leermeesters in de wis- en natuurkundige, SANDIFORT, MACQUELYN, BROERS en PRUYS VAN DER HOEVEN in de eigenlijke medische wetenschappen; zij zijn voor een gedeelte de nog levende getuigen van HALBERTSMA's welbesteede studententijd. De dissertatie, met welke hij den titel van doctor in de geneeskunde verkreeg, wees er reeds op, dat hij zich bij voorkeur bewoog op het terrein der ontleedkundige, in het algemeen der, in engeren zin, wetenschappelijke medische studiën. „De ANTONII LEEUWENHOECKII *meritis in quasdam partes anatomiae microscopicae*” was de titel van het boekje, dat een geheel vormde met nog twee andere over LEEUWENHOECK handelende, toen verschenen dissertatiën *), even als die van HALBERTSMA door een aanstoot van de zijde van J. VAN DER HOEVEN in het leven geroepen †).

Op de verdere vorming van HALBERTSMA tot ruim ontwikkeld geneeskundige, had zijn nu volgende reis naar Parijs, Straasburg, Heidelberg en Weenen stellig een grooten invloed. Hij vertoefde in Parijs van December 1843 tot September 1844, en legde zich daar vooral toe op chirurgie, auscultatie en percussie, en praktische beoefening der ontleedkunde onder H. CLOQUET.

Prof. J. A. BOOGAARD §), aan wiens nauwkeurige chronologische berichten omtrent HALBERTSMA's leven vele der hier vermelde bijzonderheden ontleend zijn, getuigt, op grond der correspondentie van dien tijd, welke hij kon raadplegen, dat HALBERTSMA „ook al spoedig de schaduwzijden van het medische onderwijs in de beroemde wereldstad wist op te merken.” Ik vermeld hier die bijzonderheid, omdat zij reeds een uiting is van de nuchtere opmerkings- en beoordeelingsgave, waarvan in HALBERTSMA's streven en werken nog zoovele blijken zullen te voorschijn komen.

*) Van F. LE SUEUR FBECK, en N. H. v. CHARANTE.

†) Zie de rectorale redevoering van Prof. J. VAN DER HOEVEN.

§) *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*. 1866. 1ste afdeeling. bladz. 49.

Van Parijs begaf HALBERTSMA zich naar Weenen en Heidelberg. In Weenen oefende hij zich vooral in physische diagnostiek, onder SKODA, in pathologische chemie en miskroscopie onder HELLER, terwijl hij in Heidelberg het onderwijs van den beroemden HENLE genoot.

Zóó door studie en ervaring verrijkt, keerde hij na twee jaren, in September 1845, in Nederland terug, en promoveerde te Leiden in de heel- en verloskunde.

De gunstige bekendheid van HALBERTSMA als wetenschappelijk geneeskundige moest het oog op hem doen vallen, toen men in hetzelfde jaar naar iemand omzag, die den bejaarden en verzwakten Leidschen Hoogleeraar G. SANDIFOORT zou kunnen vervangen. Een eigenlijke vacature bestond er echter nog niet, en HALBERTSMA zou zich waarschijnlijk aan de praktijk der geneeskunde zijn gaan wijden, zoo niet de Nederlandsche Regering, in overleg met de Curatoren der Leidsche Hoogeschool, een helaas! tamelijk zeldzame mate van belangstelling en onbekrompenheid jegens het medisch Hooger Onderwijs aan den dag had gelegd. Immers HALBERTSMA verkreeg een geldelijke tegemoetkoming voor een verder verblijf buitenslands, waar hij zich, met het oog op een eventueel professoraat, bepaald op anatomie en physiologie zou toeleggen.

Het licht der toenmaals schitterende zonnen JOHANNES MUELLER en SCHLEMM trok HALBERTSMA naar Berlijn. Ruimschoots heeft hij zich door dat licht laten beschijnen. Hij was een jaar lang prosector bij den keurigen en degelijken SCHLEMM, en niet minder ijverig wist hij partij te trekken van de omvangrijke kennis van J. MUELLER. In Leipzig bloeiden de studie van anatomie en physiologie onder de Gebroeders ERNST HEINRICH en EDUARD WEBER, die der physiologische chemie onder LEHMANN. Na zijn verblijf te Berlijn vertrok HALBERTSMA naar Leipzig, en bracht ook daar bijna een jaar met vlijtige studie der genoemde wetenschappen door. Alvorens naar het vaderland terug te keeren, wenschte hij nog van de uitstekende gelegenheid tot beoefening der pathologische anatomie te Praag, onder den Hoogleeraar DITTRICH, gebruik te maken. Terwijl hij zich sedert April 1848 te Praag bevond, werd hij in Juni

daaraanvolgende benoemd tot Hoogleraar voor de anatomie en physiologie te Leiden, ter vervanging van den in Mei 1848 overleden Hoogleraar G. SANDIFORT.

Zijn verblijf te Berlijn mag als van beslissenden invloed op HALBERTSMA's vorming beschouwd worden. De naauwkeurigheid, duidelijkheid en kunstvaardigheid van SCHLEMM trokken hem zeer aan, en aan dien talentvollen anatoom moeten wij er zeker niet het minst dankbaar voor zijn, dat Nederland zulk een uitstekend ontleedkundige verkreeg. In Berlijn leverde HALBERTSMA zijn eerste proefstuk in het ontleedkundig onderzoek. Hij bestudeerde daar den oorsprong en den loop van den nog zoo weinig bekenden nervus interosseus cruris, en schreef daarover eene kleine verhandeling in: MUELLER'S *Archiv für Anatomie u. s. w.* 1847.

In September 1848 aanvaardde HALBERTSMA zijn (buitengewoon) Hoogleeraarsambt met eene redevoering: *De Albini anatomiae tractandae methodo, comparata cum ea, quam nostra tempora sibi deposcunt.* Het was een verstandige greep van HALBERTSMA, niet zijn onmiddellijke voorgangers, maar ALBINUS, den beroemden Leidschen anatoom, als punt van vergelijking te kiezen bij het uiteenzetten van hetgeen de ontleedkundige studiën thans moesten worden. Immers de piëteit jegens den overledenen, in zoo vele opzichten hoogst verdienstelijken SANDIFORT, maakte het tot plicht. Toch moest de waarheid gezegd worden, die altijd hier of daar aanstoot geeft. Die waarheid was, dat sedert ALBINUS aan de Leidsche Hoogeschool geen merkbare vooruitgang der ontleedkundige studie had plaats gehad. Wat er had moeten plaats hebben kon HALBERTSMA, die zooveel gezien, en zoo goed geoordeeld had, het best zeggen. Met bescheidenheid, maar met koenen moed, zeide hij het, schetste den toestand der anatomische verzameling en hare leemten, de behoefte aan histiologische en physisch-chemische studiën, aan 't verwisselen van den didactischen leervorm in de Latijnsche taal met een vrijere voordracht en meer uitgebreid te zamen arbeiden van Hoogleraar en studenten, aan de meer natuurwetenschappelijke opleiding van aanstaande medici, in plaats van de uitsluitend klassisch-gymnasiale.

De aanstoot, waarop ik doelde, bleef niet geheel uit; maar gelukkig gaf HALBERTSMA's redevoering nog een anderen aanstoot. Het gevolg van zijn betoog en zijn verder streven was immers: dat de Curatoren der Leidsche Hoogeschool tot buitengewone medewerking, ja zelfs tot betrekkelijk groote geldelijke ondersteuning bij het aankopen van physiologische instrumenten overgingen, dat er na drie jaren — *slechts* drie jaren om iets zeer goeds tot stand te brengen — een prosector werd aangesteld, dien HALBERTSMA niet zoozeer begeerde om praeparaten te maken, maar in wiens werken aan de Leidsche Hoogeschool hij de opkomst van de studie der histiologie en der pathologische anatomie voorzag. Wij weten dat hij zich niet bedrogen heeft,

Het is niet te veel gezegd, dat door HALBERTSMA's bemoeiingen de ontleedkundige studiën in Leiden, en middellijk in Nederland, herleefden. De topographische en histiologische anatomie, de embryogenese in haar Zusammenhang met de ontleedkunde van het menschelijke lichaam, de pathologische anatomie, zij ontstonden eerst in Leiden, of werden wat zij wezen moesten, na zijn optreden in 1848.

Wanneer wij den aard van het ontleedkundig onderwijs, en de hulpmiddelen daarvoor, beschouwen, zooals zij door den invloed van HALBERTSMA in Leiden, in een tijdsverloop van nog geen zeventien jaren ontwikkeld werden, dan komt hem zeker de eer toe, welke aan buitengewone belangstelling, aan een krachtigen en intelligenten wil, aan een volkomen succes in een goede zaak toegekend moeten worden.

Er is maar één stem over het ontleedkundig onderwijs van HALBERTSMA. Het was degelijk, duidelijk, boeiend. Zijn voordracht was eenvoudig, demonstrerend, helder. Groote rijkdom van schetsen, voorwerpen en praeparaten, voor 't grootst gedeelte door hem zelven ontworpen of vervaardigd, gepaard met een zeer geregelde en bevattelijke voorstelling door woorden, maakte de moeilijkste bijzonderheden in de samenstelling van het lichaam, de meest ingewikkelde topographische en embryogenetische hoofdstukken voor iederen toehoorder begrijpelijk. Men schat dit te meer hoog, en ziet er te duidelijker Hal-

BERTSMA's roeping als *anatoom* in, wanneer men weet, dat hij in aanleg geen schitterend redenaar, geen *spreker* was. Hij was de man niet voor spitsvondige onderscheidingen, voor diepzinnige abstractiën, voor een fijn gesponnen betoog; maar had niettemin een uitstekend helder oordeel, een groote mate van scherpzinnigheid bij een inductief onderzoek; maar hij waagde zich niet ligt aan de geveugelde beschouwingen der speculatieve deductie.

Alles wat aan de traditionele ruwheid en vuilheid van een dissectie-zaal herinnerde, verdween uit de Leidsche ontleedkundige werkplaats. Netheid en sierlijkheid waren kenmerken van HALBERTSMA's onderwijzen en arbeiden.

In 1859 verkreeg hij, door de aanstelling van een tweeden prosector, meer bepaald met het oog op de zoo noodige hulp bij de ontleedkundige dissectiën, en de lessen in physiologie, eene uitbreiding van werkkracht. Van dien tijd dagteekenen de persoonlijke herinneringen van den schrijver dezer levensschets aan HALBERTSMA, die hem al spoedig van leermeester tot een belangstellend en welmeenend vriend werd.

Terwijl wij HALBERTSMA op die wijze als hervormer in zijn kring, op het terrein van het medische onderwijs met onverdroten ijver en met den besten uitslag werkzaam zien, wist hij ook zijn talenten aan wetenschappelijk onderzoek, aan uitbreiding van positieve kennis dienstbaar te maken. De meeste zijner ontleedkundige nasporingen zijn in de vergaderingen dezer Akademie, en later in de *Verslagen en Mededeelingen* of in de *Verhandelingen* openbaar gemaakt. Ik zeide het reeds, dat hij zijn werkzaamheid als onderzoeker in zijn gedachten steeds verbond aan zijne werkzaamheid als lid dezer Akademie. Een lange lijst van onderwerpen, waarover hij hier sprak of verhandelingen inzond, zou ik kunnen noemen. Liever wil ik den aard daarvan uiteenzetten, en op enkele der gewichtigste wijzen. Wanneer wij de lijst van HALBERTSMA's geschriften overzien, blijkt het, dat de meesten hun oorsprong verschuldigd zijn aan die ruime opvatting van de studie der menschelijke ontleedkunde, welke in de ontwikkelingsgeschiedenis en in de vergelijkende ontleedkunde bronnen van ophel-

dering en middelen tot juist begrip zoekt. Daarnaast staat een reeks van kleinere onderzoekingen van zuiver anthropotomischen aard, bijzonderheden aan het licht brengende, welke men tot nu toe niet opgemerkt, of niet juist beschreven had.

Onder de eerste groep moeten wij de verhandeling *over den Musculus thoracicus* noemen, in Deel XII van de *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, en ook in het *Nederlandsch Tijdschrift voor de Dierkunde*, uitgegeven door het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra, Jaarg. II, bekend gemaakt. Het vinden van een sterk ontwikkeld exemplaar dezer ongewone spier in een menschelijk lijk bracht HALBERTSMA tot zijn nasporingen. Het bleek hem dat de spier, zeer oppervlakkig, boven den musculus pectoralis major gelegen, onmogelijk kon vergeleken worden, met den zoogenoemden musculus sternalis brutorum, welke onder den musculus pectoralis voorkomt, gelijk men toch gewoonlijk deed. Verder deed hij door een uitgebreid zötomisch onderzoek eerst de juiste verhoudingen van den zoogenoemden musculus sternalis brutorum in het licht komen, en wees op het verschil tusschen de verlenging van den musculus rectus abdominis en den oorsprong van een zelfstandige spier van de bovenste peesvliezige uitbreiding der rechte buikspier. De slotsom van dit nauwkeurig en uitgebreid onderzoek was, dat de *Musculus thoracicus*, in plaats van een „Thierähnlichkeit”, veeleer iets partikulier menschelijks was; terwijl verder de beteekenis der spier, het al of niet waarschijnlijke harer afleiding uit een verlenging van den musculus sternocleidomastoïdeus enz. nagegaan werden.

Een even degelijk onderzoek, zich op het terrein der ontwikkelingsgeschiedenis bewegende, was dat over: „De afwijking van het tusschenschot der hartkamers en der primitieve aërta naar links; bijdrage tot de kennis der onregelmatige ontwikkeling van het hart”. Het werd in Deel XIII van de *Verslagen en Mededeelingen* en in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, Jaarg. VI, openbaar gemaakt. De geheele of gedeeltelijke sluiting van den oorsprong der arteria pulmonalis maakt het leven van het foetus, en zelfs een tijd lang dat van het kind na de geboorte, niet onmogelijk. Vele gevallen van dien

aard waren bekend, en door HERMANN MEIJER verzameld geworden. Deze onderzoeker meende dat door een ontstekingsproces, gedurende het foetale leven, de monding der arteria pulmonalis vernauwd of gesloten werd, terwijl de verdere, secundaire veranderingen, zooals: blijvende gemeenschap tusschen regter en linker hartkamer, open blijven van den ductus arteriosus Botalli, schijnbare oorsprong der arteria aërta uit de regter kamer, daarvan werden afgeleid. HALBERTSMA's onderzoek leidde tot een geheel andere voorstelling. Vooreerst bestreed hij de foetale ontsteking der longslagader-monding op grond van het ontleedkundig onderzoek der voorwerpen, welke hij zelf kon nagaan. Vervolgens kwam hij tot eene verklaring van het ontstaan der anomalie, welke van zijn diep inzicht in de wetten der embryogenese, en van eene groote scherpzinnigheid in het vormen eener theorie, op grond van door anatomisch onderzoek verkregen feiten, getuigt. Het is hier de plaats niet voor een breedere uiteenzetting dier theorie, waardoor deze uitspraak volkomen bevestigd zou worden. Zij komt, in 't kort, daarop neder, dat de genoemde anomale ontwikkeling van het hart, afhangt van een afwijking naar links van het septum ventriculorum cordis bij zijn omhoog groeijen, waardoor het niet met het septum der primitieve aërta zamenkomt, zoo als bij de normale ontwikkeling, en vorming van een afzonderlijke hartkamer voor de arteria pulmonalis zoowel als voor de arteria aërta plaats heeft. Uit dezen abnormalen groei van het septum cordis kunnen dan de verdere wijzigingen van den ontleedkundigen bouw, zoowel als de veranderingen der circulatie, even goed afgeleid worden als uit de willekeurige theorie van de ontsteking der longslagadermondig.

Zien wij HALBERTSMA in de twee hier aangestipte verhandelingen op het terrein van het vergelijkend-ontleedkundige, en van het embryogenetische onderzoek, met groot talent werkzaam, in zijn verhandeling: „*Over de beteekenis der kleine vleugels van het wiggebeen,*” in het Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunde en later in de „*Holländische Beiträge*” verschenen, toont hij de oogen niet te sluiten voor de morphologische of zoogenoemde homologische beschouwing der lichaams-

deelen. HALBERTSMA was anders de man niet om zich aan halsbrekerige *wervel-theoriën* te wagen, doch hij beseftte ten volle de hooge waarde van juiste op embryogenesis en comparatieve anatomie gegronde vergelijking van lichaamsdeelen bij menschen en dieren. Hij zocht niet alleen wat HERMANN MEIJER „*Kenntniss der Formen*” maar ook wat deze in tegenoverstelling daarvan „*Verständniss der Formen*” noemde. Zoo kwam hij door een onderzoek van het ontstaan der kleine vleugels van het wiggebeen bij den mensch, en van het voorste wiggebeens-lichaam bij zoogdieren, kruipende dieren en visschen, tot de meening, dat de bovenste schedelwervel der zoogdieren geen lichaam bezit, geen afzonderlijke verbeeningpunten rondom het bovenste einde der chorda dorsalis verkrijgt. De consequentie dezer beschouwing was, dat de kleine vleugels, van het wiggebeen evenmin als het slaapbeen, en de lamina cribrosa van het zeefbeen typische deelen van een wervel, maar zoogenoemde zintuigsbeenderen zijn. Hoewel ik zelf deze beschouwing niet zoo gaarne zou onderschrijven als die in de twee vorige verhandelingen vervat, zal niemand er den lof van een vernuftige en zeer verdedigbare hypothese aan onthouden.

Het zou minder gepast zijn, hier alle overige verhandelingen van HALBERTSMA, vooral der tweede in engeren zin anthropotomische groep, op deze wijze te analyseren. Liever vereenig ik ze allen achter deze biographie in een lijst. Ik roep nog slechts uit de talrijke onderzoekingen omtrent bijzonderheden uit de menschelijke ontleedkunde, die over den *musculus anconaeus quintus*, over *de halsribben in betrekking tot den loop der arteria subclavia*, over den *musculus frontalis*, over *de arteriae coronariae cordis* enz. in het geheugen terug, allen modellen van nauwkeurige waarneming en beschrijving. De twee laatste verhandelingen van HALBERTSMA waren die over *een Oost-Indischen idiotenschedel*, en over *de asymmetrie der Javaansche schedels*, tot welker zamenstelling hij door het onderzoek van voorwerpen, door Dr. SWAVING uit Indië medegebracht, werd in staat gesteld. De laatste verscheen nog kort geleden, in het vorige jaar, in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*, van welks redactie HALBERTSMA lid was.

Uit de korte beschouwing van HALBERTSMA's ontleedkundige onderzoekingen, waarvan de meeste vruchten, terstond na het rijpen, door deze Akademie geplukt werden, zal het meer dan voldoende gebleken zijn, dat mijn lofspraak over de veelzijdige ontwikkeling van HALBERTSMA als anatoom, niet overdreven was. Volledigheidshalve wijs ik er nog op, dat ook het terrein der ziektekundige ontleedkunde door hem niet onbetreden werd gelaten. Een zijner eerste, door deze Akademie (in de *Verhandelingen*, Deel II) in het licht gegeven werken, was een „*Bijdrage tot de ziektekundige ontleedkunde der tanden*,” zeer nauwkeurige waarnemingen en zeer fraaije afbeeldingen bevattende. Later echter werd de beoefening der ziektekundige ontleedkunde geheel en al het domein van BOOGAARD, wien HALBERTSMA ook de mikroskopische anatomie, in engeren zin, overliet, ofschoon de studie van den histiologischen bouw der organen bij het physiologische college natuurlijk een belangrijk hulpmiddel bleef.

Zoo blijkt het bewaarheid, wat ik in het begin zeide: dat het arbeiden van HALBERTSMA met SCHLEMM in Berlijn den grondslag legde tot het vormen van een anatoom, aan wien Nederland, zoowel voor het onderwijs in de geneeskunde, als voor de zelfstandige beoefening der wetenschap, grooten lof mag toekennen. Want de groote, misschien tot in het kleingeestige gedreven naauwkeurigheid en netheid van SCHLEMM trokken HALBERTSMA, zoo het nog noodig ware, krachtig tot de ontwikkeling zijner talenten voor ontleedkundige studie. Hij zag aan het naast elkander arbeiden van JOHS. MUELLER en SCHLEMM, van welk een ontzaggelijk voordeel het was technisch volkomen bekwaam anatoom te zijn, want — hij fluisterde mij dit eens bij een gesprek over de groote verdiensten van MUELLER, ook als ontleedkundige, toe — „had MUELLER SCHLEMM niet naast zich gehad, hij zou op het terrein der ontleedkunde misschien zooveel niet hebben kunnen doen.”

Aan den anderen kant bewaarden HALBERTSMA's veelzijdige ontwikkeling, en zijne ruime blik op de vereischten van een waarlijk wetenschappelijk-medische ontwikkeling, hem voor dat bekrompene en benepene, dat een eenzijdig ontleedkundige allicht verkrijgt.

Toch zou de een of ander nog wel kunnen twijfelen of HALBERTSMA geen uitsluitende liefde had voor ontleedkunde en wat te groote waarde hechte aan hare beoefening, voor de vorming van geneeskundigen. Immers, hij was in der tijd benoemd tot Hoogleraar in de *Ontleed- en Natuurkunde van den mensch*, en schoon ik, bij mijn anatomiseren van HALBERTSMA's wetenschappelijke werken, reeds alle jaren van zijn professoraat en van zijn lidmaatschap dezer Akademie heb doorlopen, ik heb nog niets kunnen doen hooren van zijn arbeid als *physioloog*.

Ik kan u dan ook — wanneer men uitzondert de kleine verhandeling: *Anatomisch-physiologische beschouwing der voorhoofdspier*, waarbij men, op den klank af, aan onderzoek op het terrein der natuurkunde van den mensch denkt — geen monumenten van HALBERTSMA's physiologische studie in een bepaald onderzoek of geschrift noemen. Op dit veld heeft hij getoond welk een macht er ligt in het *doen door laten*. Want ik beweer dat hij meer nut gedaan heeft door de beperking van zijn eigenlijken wetenschappelijken werkring tot de ontleedkunde van den mensch, dan hij zou gedaan hebben, door naast zooveel arbeid nog het onmogelijke te beproeven, om ook op het terrein der physiologie te produceren. Het Nederlandsch gouvernement zal dit wellicht niet met mij eens zijn. Het kan beweren, dat iemand, die het professoraat in *ontleed- en natuurkunde* van den mensch met een plechtigen eed op zich neemt, ook verplicht is in die beide vakken het hoogste voort te brengen wat bereikt kan worden; dat het in zijn recht is, door de beoefening van een twee- of drietal wetenschappen zoo goedkoop mogelijk uit te besteden, en dan te vorderen dat aan alle bepalingen der levering van best werk voldaan worde. Doch die bepalingen zijn gelukkig in geen geschreven wet van een gouvernement, maar in de zedelijke wetten der conscientieuse opvatting van de taak door den benoemde vervat. Daarom kon HALBERTSMA zich bepalen tot het *doceren* der physiologie, maar met voortdurend protest tegen de vereeniging der anatomie en physiologie in éénen leerstoel. Daarom richtte hij 5 jaar geleden een nieuw laboratorium in, alsof de tijd nog komen zoude

waarin hij alleen anatoom zou zijn; terwijl hij op die wijze noodzaakte tot het eventueel in het leven roepen van een zelfstandig personeel en materieel voor physiologische studie, in plaats van het stellig goedkoopere halveren van het gebouw, dat toch, bij HALBERTSMA's leven, voor anatomie en physiologie heette bestemd te zijn. Wat er na HALBERTSMA's dood gebeurd is, bevestigt wat ik zeide. Verheugen wij ons daarover, om het belang der zaak — het moet ons niettemin bedroeven dat men HALBERTSMA's wenschen eerst na zijn dood vervulde.

Dat HALBERTSMA echter goed onderwijs in physiologie gaf, zullen allen getuigen, die het hebben leeren kennen; dat hij de dringende noodzakelijkheid der aanstelling van een physioloog ex professo in Leiden inzag, kan men uit zijn rectorale redevoering *), in het jaar vóór zijn dood uitgesproken, ten overvloede zien. Zóó wordt zijne beperking tot de beoefening der ontleedkunde een aanleiding tot dankbaarheid wegens de daardoor thans mogelijk geworden zelfstandige en ruime inrichting van den leerstoel voor physiologie in Leiden.

Wat HALBERTSMA als ontleedkundige onder de beoefenaren der wetenschap in het algemeen, en in het bijzonder als lid dezer Akademie geweest is, meen ik U, M.M. H.H., hiermede voldoende te hebben geschetst. Maar ik mag niet eindigen zonder met korte woorden ook den mensch, den vriend herdacht te hebben. Wat ik in HALBERTSMA's wetenschappelijk werken op den voorgrond moest doen komen: practischen zin, heldere nauwkeurige beschouwing, kunstenaarstalent en smaak, was de uitdrukking zijner geheele persoonlijkheid, vond men in zijn maatschappelijk en huisselijk leven terug. De inrichting zijner woning, zijn kleeding, zijn manieren, zij getuigden allen van smaakvolle eenvoudigheid. Zijn omgang met vrienden en bekenden was ongedwongen en vrij; gulheid en gastvrijheid kenmerkten hem in hooge mate. Met studenten kon hij student zijn, vooral in zijn woning, aan zijn tafel. Hij lachte luid en hartelijk, en had een afkeer van deftigheid, gemaaktheid en

*) *De iis quae Academiae Lugduno-Batavae, Anno 1864—1865, tristia et laeta acciderint.*

plechtigheden. Praalziek was hij in zekere zeer geoorloofde mate, namelijk op zijn anatomisch kabinet, als hij een doelmatige inrichting, een sierlijk praeparaat mogt vertoonen. Overigens was ostentatie van geleerdheid hem volkomen vreemd, en waren toon en bewegingen zonder eenige affectatie.

Een allergelukkigst huisselijk leven was sedert 1851 zijn deel, door zijn huwelijk met een dochter van den vroeger met roem aan de Leidsche Universiteit werkzamen Hoogleraar **HAMAKER**.

Om de waarheid van deze schets te erkennen moet men echter **HALBERTSMA** van naderbij gekend hebben. Hij behoorde niet tot de op het eerste oogenblik innemende, tot de hoffelijke menschen, al maakten zijn fraai gesneden gelaat en schoone lichaamsbouw terstond een aangenamen indruk. Iets minder voorkomends, iets stroefs, dat een eerste kennismaking in **HALBERTSMA** minder aangenaam kon doen schijnen, verdween echter spoedig, om voor groote familiariteit — de eenige voet waarop hij met zijne vrienden kon zijn — plaats te maken.

Vrolijkheid van humeur, lichtelijk zelfs tot opgewondenheid overgaande, tevredenheid en ingenomenheid met een zelf gekozen werkkring, erkenning en vereering zijner verdiensten als docent en wetenschappelijk onderzoeker *) en een onbezorgd en gelukkig huisselijk leven moesten — zou men meenen — **HALBERTSMA** wel krachtig aan het leven gehecht, en hem tot een blijmoedig en onbekommerd genieten daarvan gevoerd hebben.

Toch was het inderdaad geheel anders. Tegenover de doorgaans vrolijke dagen in zijn leven stonden andere van treurigheid en zwaarmoedigheid. Reeds in 1859, toen ik het eerst met hem in aanraking kwam, leed hij nu en dan aan congestiën naar het hoofd, aan gedrukte stemming; was zwaartillend en somber. In het eerst duurden zulke aanvallen gewoonlijk niet lang, maar meer en meer namen zij toe. Het werd langzamerhand maar al te duidelijk, dat de akelige daemon der

*) **HALBERTSMA** was, behalve lid dezer Akademie, ook lid van het Genootschap tot bevordering der Genees- en Heelkunde te Amsterdam (1850), van het Provinciaal Utrechtsche genootschap van Kunsten en Wetenschappen (1853) en van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem.

melancholie had weten binnen te dringen in dit schoone en schijnbaar zoo volkomen gelukkige leven. Die akelige ziekte, welke zoo vaak zonder duidelijke, hier zonder eenige kennelijke aanleiding, het helderste gemoed aantast, nam hoe langer hoe meer de overhand. Rust, verblijf in de buitenlucht en afleiding, brachten in het vorige jaar schijnbaar tijdelijke verbetering; maar reeds in de eerste dagen der akademische werkzaamheden in September 1865, was HALBERTSMA genoodzaakt zijn lessen te staken. Hij meende van een verblijf in een koudwaterinrichting te Laubbach, bij Coblenz, beterschap te mogen hopen. De uitkomst bewees het anders; en wij herinneren ons, hoe in 't laatst van November des vorigen jaars, de treurmare tot ons kwam, dat, den 22sten van die maand, de dood ons een bekwaam en verdienstelijk landgenoot, een ijverig medelid, een vriend ontnomen had.

HALBERTSMA was een verlicht, edel, onbaatzuchtig mensch, een voorbeeld voor ieder, die het ernstig meent met verspreiding en ontwikkeling van wetenschappelijke kennis in grooteren of kleineren kring.

Utrecht,

12 October 1866.

GESCHRIFTEN DOOR HALBERTSMA UITGEGEVEN.

- Bijdrage tot de ziektekundige ontleedkunde der tanden.
(*Verhandelingen, uitgegeven door de Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Deel II.*)
- Over Hermaphroditismus spurius femininus.
(Dezelfde *Verhandelingen* Deel III.)
- Over eene verbinding tusschen de breede rugspier en de drie-
hoofdige armpier bij den mensch: een analogon van den bij
dieren voorkomenden musculus anconæus quintus.
(*Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van
Wetenschappen. Deel IV, en later in: Archiv für die
Holländische Beiträge zur Natur- und Heilkunde, Bd. I.*)
- Over de verhouding der ondersleutelbeens-slagader tot toevallig
aanwezige halsribben bij den mensch.
(*Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van
Wetenschappen. Deel IV, blz. 247—258, met drie pla-
ten. — Arch. f. die Holl. Beitr. Bd. I. S. 47.*)
- Anatomische en physiologische beschouwing der voorhoofdspier
(m. frontalis).
(*Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van
Wetenschappen. Deel VII, blz. 1—9. — Arch. f. die
Holl. Beitr. Bd. II. S. 49.*)
- De Sutura infra-orbitalis.
(*Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van
Wetenschappen. Deel IX, blz. 177—184, met drie pla-
ten. — Archiv f. die Holl. Beitr. Bd. III. S. 179.*)
- De Lamina mediana cartilaginis thyreoïdeae.
(*Verlagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van
Wetenschappen. Deel IX, blz. 350—359, met één
plaat. — Archiv f. die Holl. Beitr. Bd. III. S. 171.*)

Bijdrage tot de geschiedenis van den canalis Schlemmii.

(*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Deel XI.*)

De musculus thoracicus.

(*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Deel XII. Nederl. Tijdschrift voor de Dierkunde, uitgegeven door het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra, Jaarg. II.*)

Ontleedkundige aantekeningen. Eerste zestal. I. Musculus gastrocnemius triceps. II. Musculus pyriformis fissus. III. Musculus supinator brevis accessorius. IV. Vena cava superior sinistra. V. De taalkundige afleiding van het woord: coronoides. VI. JOHANNES HAM van Arnhem, de ontdekker der spermatozoiden.

(*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Deel XIII. — Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde. Jaarg. IV. — Archiv für die Holländische Beiträge. Bd. III.*)

De afwijking van het tusschenschot der hartekamer en der primitieve aorta naar links, met hare gevolgen. Bijdrage tot de kennis der onregelmatige ontwikkeling van het hart.

(*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Deel XIII. Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde. Jaarg. VI.*)

Normaal en abnormaal hermaphroditisme bij de visschen.

(*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Deel XIII, blz. 330—347, met afbeeldingen en één plaat. — Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, VI^{de} Jaarg., blz. 609. — Archiv. f. die Holl. Beitr. Bd. III, S. 233 u. 321.*)

De beteekenis der kleine vleugels van het wiggebeen.

(*Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, VI^{de} Jaarg. blz. 65—67. — Archiv. f. die Holl. Beitr. Bd. III. S. 253.*)

Ontleedkundige aantekeningen. Tweede zestal. I. De Arteriae circumflexae m. sterno-cleido-mastoïdei. II. De vermeerdering

van het aantal kransslagaderen van het hart. III. De kransslagaderen van het hart van *Halmaturus giganteus*. IV. Het lumen van de kransslagaderen van het hart. V. De beteekenis van de dwarse uitsteeksels der halswervels. VI. *Processus opercularis atlantis*.

(*Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, VII^{de} Jaarg. blz. 693—702, met 8 afbeeld. en één plaat. II—IV onder den titel: *Bemerkungen über die Kranz-Schlagadern des Herzens*, ook in het *Nederl. Tijdschr. voor de Dierk.*, II^{de} Jaarg. blz. 217—233.)

Beschrijving van een Oost-Indischen Idiotenschedel.

(*Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, VIII^{ste} Jaarg., blz. 657—661, met 3 platen.)

De derde gewrichtsknobbel (*condylus tertius*) van het achterhoofsbeen.

(*Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2de Reeks, 1ste Jaarg. 2de Afd. blz. 222—227, met drie platen.)

De asymmetrie der Javaansche schedels.

(*Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde*, 2de Reeks, 1ste Jaarg. 2de Afd. blz. 228—240, met 2 afbeeldingen. *Nederl. Tijdschrift voor Dierkunde*, III^{de} Jaarg. blz. 90—104.)